

**Proměny společenského postavení
a uplatnění dělnické mládeže
v socialistickém Československu**

VĚRA KUCHAROVÁ
Pedagogická fakulta UK, Praha
PAVEL KUCHAR
Ústav marxismu-leninismu UK, Praha

Po celé období čtyřiceti let budování socialismu v Československu se v procesech přetváření společenských vztahů a prohlubování vedoucí úlohy dělnické třídy ve společnosti vytvářely základní principy dnešního postavení dělnické mládeže i mladé generace jako celku, principy, založené na postupném odstraňování konfliktních poloh sociálních rozdílů mezi jednotlivými generacemi, mimo jiné proto, že se zde společně formovaly jejich základní životní orientace, charakteristické pro socialistickou společnost.

V sociálním rozvoji socialistické společnosti se vytvářejí nové vztahy mezi mládeží a společností, vymezující zároveň i profilující oblasti péče socialistického státu a komunistické strany o mládež. Jsou jimi: a) vytváření podmínek, materiálních a nemateriálních, pro život mládeže, přípravu jejich představitelů pro aktuální a budoucí společenské uplatnění a naplnění osobních zájmů, potřeb a aspirací v souladu s celospolečenskými cíli a zájmy; b) rozvíjení aktivního přístupu k životu, iniciativního zapojení v jednotlivých oblastech společenského života, poznání vlastního místa ve struktuře společenských vztahů, podněcování a rozvíjení forem účasti v hospodářském, kulturním a politickém dění, formování mladého člověka jako „uvědomělého tvůrce nové společnosti“ [Zasedání 1973 : 9].

Ve vzájemném skloubení a ovlivňování těchto dvou stránek života mladých dělníků se projevuje svým charakteristickým způsobem nová kvalita socialistických společenských vztahů, které umožňují mladým lidem vnášet vlastní iniciativní vklad a svůj specifický tvůrčí potenciál do procesu svého začleňování do společnosti [Matějovský 1982].

Specifický charakter vztahů mezi mládeží a společností v současné etapě je determinován především skutečností, že dnešní mladí lidé již vlastně ve třetí generaci získávají své životní zkušenosti pouze v socialistických společenských podmínkách. Tím, že postrádají sociální a třídní zkušenost předchozích generací, jsou ovlivňovány jejich názory, postoje, hodnotové orientace. Dnešní mladí lidé jsou kritičtější vůči společenskému prostředí v němž žijí, náročnější na své životní podmínky, mají vysoké (ne vždy zcela opodstatněné) životní aspirace a jsou i ne zcela dostatečně vyzbrojeni proti vlivu nepřátelských ideologií. Tyto skutečnosti ovlivňují zejména ideově výchovnou práci s mládeží, která musí neustále rozvíjet své metody a formy a reagovat na aktuální změny ideově-politického charakteru.

Jedním ze základních principů zkoumání vztahu mezi mládeží a společností je respektování skutečnosti sociálně třídní diferenciace mládeže, v níž se odrážejí (byť v určitém vývojovém posunu pod vlivem reprodukčních procesů) základní sociálně třídní vztahy dané společnosti v každé konkrétní historické etapě. F. Charvát zdůrazňuje, „že je to právě kategorie sociální struktury (chápané v širokém smyslu soustav diferenciací společnosti a sociálních vztahů), která významným způsobem přispívá k dynamickému naplňování dialektického vztahu mládež — společnost“ [Charvát 1978 : 19]. Prohlubující se dělba

práce a z ní vyplývající růst potřeby vyšší profesionální specializace vede k relativně se prohlubující diferenciaci jednotlivých socioprofesionálních skupin pracujících, tedy i mládeže. Na druhé straně dosažený stupeň rozvoje společnosti i její explicitně formulované cíle vytvářejí potřebu výraznější kooperace těchto skupin, potřebu pramenící z postupného vyrovnávání sociálních rozdílů mezi jednotlivými sociálními skupinami, z důsledků vědeckotechnického pokroku, z neustálého zvyšování životní úrovně všech skupin pracujících.

Pro marxistickou sociologickou teorii mládeže je charakteristické nejen zdůrazňování třídní podstaty uspořádání společnosti a z ní plynoucí diferenciace mládeže, ale i akceptování těch procesů, které vedou k postupnému sblížování základních strukturních společenských skupin.

Procesy změn v sociální struktuře bývají v základních aspektech spojovány především s vyšší vzdělaností a kvalifikační úrovní mladé generace dělnické třídy a tím i s její vyšší ideově kulturní vyspělostí. Jejich význam je o to výraznější, že se realizují v kontextu dynamického vědeckotechnického rozvoje, podstatným způsobem měnícího celou společenskou realitu, tedy i podmínky života a práce mladých dělníků. Dělnická třída, včetně své mladé generace, zůstává přitom hlavním nositelem těchto procesů, zejména v důsledku svého dominantního postavení v materiální výrobě, avšak její úloha zde do značné míry závisí na reálných proměnách dělby práce a dynamice intenzifikačních přeměn hospodářské struktury. Její nestejnomyšlnost a v některých oblastech či oborech spíše stagnace způsobuje závažné problémy s uplatňováním vzdělanostně kvalifikačního potenciálu mladé dělnické generace, a to v celospolečenských i individuálních souvislostech. Tento stav totiž podmiňuje vznik určitých rozporů mezi představami mladých lidí o vědeckotechnickém pokroku a jeho požadavcích na znalosti a vědomosti člověka a reálnými tempy zavádění nových vědeckých a technických poznatků do každodenního života a práce. Pozitivní důsledky technického rozvoje ve výrobě, které by měly v budoucnu směřovat ke spojování rozmanitých funkčních složek v rámci pracovní činnosti a tím ke stírání základních rozdílů v charakteru a obsahu práce, se dnes ještě projevují spíše rozpornými důsledky. Zatímco dělba práce působí dosud převážně jako diferenciální faktor, pak nejvýraznější důsledky procesů sblížování jsou patrné v charakteristikách volného času, zejména mezi nej kvalifikovanějšími skupinami dělníků a zaměstnanci se středním vzděláním. Stejně příčiny ovšem stojí i v pozadí prohlubující se diferenciace uvnitř některých skupin mládeže, a to relativně nejvýrazněji mezi kvalifikovanými a nekvalifikovanými dělníky. Zde se prokazatelně ukazuje vliv povahy vykonávané práce na mimopracovní složky jejich způsobu života.

Působení této obecné společenské podmíněnosti je pak transformováno individuálními životními drahami, zkušenostmi a aspiracemi. Lze říci, že tam, kde se vědeckotechnický pokrok výrazněji prosazuje v pracovních činnostech individuí a celkových charakteristikách vykonávané práce (pracovní podmínky a vztahy, odměna za práci aj.), tam se odráží i v celkových rysech způsobu života. Tímto zprostředkováním se sociálně ekonomické podmínky a vzdělanostní úroveň projevují v diferenciaci mládeže.

Vědeckotechnický pokrok vytváří potenciální předpoklady pro další proces sblížování postavení, životních činností a základních objektivních zájmů jednotlivých tříd a skupin, avšak uskutečnění těchto předpokladů závisí nejen na jeho dynamice, ale i na zvyšování úlohy subjektivního činitele v tomto procesu.

Přes všechny intervenující vlivy se dnešní tendence ve vývoji charakteru společenské dělby práce prosazují do sociální diferenciace mládeže zejména

prostřednictvím systému vzdělanostně kvalifikační přípravy. Zde nabývá dělnická mládež svých specifických charakteristik, které ji na jedné straně sblíží s ostatními skupinami mládeže (a odlišují od starších generací dělníků) a na straně druhé ji od ostatních vrstevníků odlišují právě v těch rysech, které ji objektivně zařazují do dělnické třídy.

Základní charakteristiky současné dělnické mládeže

Oba základní kontexty utváření specifických rysů postavení mladých dělníků v socialistickém Československu, kterými jsou soudobé tendence sociálně ekonomického rozvoje spolu s procesy vědeckotechnického pokroku, působí jako neodlučitelné vzájemně se doplňující podmínky. Projevují se v životě mladých dělníků řadou pozitivních, ale často i rozporných důsledků, jejichž komplexní analýza musí probíhat v několika rovinách: a) v oblasti sociálního postavení dělnické mládeže a jemu odpovídajících společenských rolí; b) v oblasti podmínek života a stupně jejich osvojování; c) v oblasti vztahů mezi objektivními komponenty života mladých dělníků a jejich odrazem ve vědomí. Tyto roviny jsou navzájem spjaty těsnými vazbami podmíněnosti. Například životní podmínky působí nejen ve své objektivní kvalitě, ale také v tom, jak jsou subjektivně reflektovány a tím akceptovány samotnými mladými dělníky. Veškeré objektivní podmínky a rysy jejich společenského postavení jsou transformovány jejich vědomím, přičemž tato reflexe se většinou stává rozhodujícím stimulem chování a jednání. Tímto zprostředkováním se objektivní podmínky života dnešní dělnické mládeže promítají do konkrétních životních situací, do jejího každodenního života.

Základní charakteristiky dělnické mládeže se zakládají na jejím sociálně ekonomickém postavení. Jeho specifika se projevují v dřívějším nástupu do ekonomicky aktivního života, což má své důsledky v urychlení procesu ekonomického osamostatnění. S rostoucí životní úrovní je tento trend zvláště výrazný. Mladí dělníci tak ve srovnání s ostatními skupinami mládeže nejdříve ztrácejí charakteristiky sociální nedospělosti, a tak se v relativně nejnižším věku zařazují do systému sociálních aktivit dospělé populace. To se odráží v jejich dřívějších nárocích na společenskou pomoc, například v oblasti bytového zabezpečení, péče o děti, i při řešení některých negativních průvodních jevů dnešního rodinného života (jako je vysoká míra rozvodovosti). Přitom však současně u mladých dělníků dochází k relativnímu zkrácení průměrné doby saturace hmotných potřeb. (1)

I do těchto základních rysů, jako determinant daných sociálně ekonomickým postavením mladých dělníků, zasahují vývojové změny: v dlouhodobé retrospektivě rostoucí celková životní úroveň se u nich promítá v určité reorientaci preferovaných zájmů a potřeb, zejména zaměřením na materiální hodnoty, při současném růstu nároků na možnosti saturace svých potřeb a zájmů.

Relativní snížení dynamiky vnitřního společensko-politického života ve srovnání s poválečným obdobím (spolu s globálními změnami životního způsobu) se promítlo do určitého omezení zájmu dělnické mládeže o zapojení do společensko-politického dění. Subjektivní příčiny nižší úrovně jejich společensko-

(1) Např. dynamika růstu individuálních příjmů je u dělníků v prvních letech po nástupu do praxe relativně nejvyšší, pak však dochází, na rozdíl od jiných socioprofesionálních skupin, k určité stagnaci. Naproti tomu jsou však materiální podmínky v dělnických rodinách ovlivněny nižší hmotnou pomocí mladým manželům ze strany prarodičů a větším počtem dětí [Hartl, Večerník 1979 : 319, 322].

politické aktivity bývají často navíc objektivně podporovány zúžením prostoru pro angažovanost (náročnost řízení výrobního procesu v podmínkách intenzifikace vyžaduje vysokou specializaci, která redukuje škálu možností účasti pracujících na řízení v tradiční vertikální struktuře řídicích funkcí). Pasivitě části dnešní mladé generace je nutno chápat i jako výraz určité skepse vůči možnostem mladého člověka podílet se na řízení v pracovní oblasti, a tím spíše v celospolečenském měřítku. Napomáhají tomu mimo jiné některé potíže v organizaci a řízení hospodářských jednotek, kde je často nutnost zvýšeného pracovního úsilí dělníka, jako „výkonného“ subjektu, chápána (a to nikoliv v rozporu s realitou) jako substituce nedostatků v řídicí sféře.

Kritická analýza vybraných aspektů životní situace a životních podmínek dnešní dělnické mládeže v ČSSR signalizuje některé rozpory v jejich vývoji. Oproti poválečným letům socialistické výstavby, kdy bylo společenské úsilí o kvalitativní proměny životních podmínek dělnické mládeže doprovázeno její spontánní pracovní a společenskou angažovaností, se dnes mění dynamika vývoje jednotlivých komponentů života mladé generace dělníků i jejich vzájemný vztah. Podmínky života dnešních mladých lidí jsou určovány vysokou životní úrovní, upevňováním sociálních jistot, otevřenými možnostmi pracovního uplatnění a dalších forem seberealizace. Tyto skutečnosti nejsou vždy adekvátně doprovázeny změnami ve vědomí. Diskrepance se projevuje například v hodnotových orientacích, prokazujících růst spotřebních zájmů a zaměřenost na individuální prospěch. Zainteresovanost na společenském dění není vždy chápána jako žádoucí a jako přinášející užitek či ocenění. Tyto skutečnosti se odrážejí i v nedostatečném uvědomění společenské spoluzodpovědnosti u mladých dělníků.

Ty podmínky života dělnické mládeže, v nichž bylo dosaženo vysoké úrovně a všeobecného zpřístupnění, se nemohou zcela prosadit, nejsou-li aplikovány v konkrétních životních situacích a činnostech mladých dělníků, tzn. nejsou-li jimi patřičně osvojeny. Vezměme jako příklad oblast kultury: její vyspělost, rozmanitost a všeobecná dostupnost, jež je výsledkem její demokratizace, bývá využívána různými skupinami mládeže různými způsoby. Například právě v této oblasti je dělnická mládež v důsledku sociálně kulturních okolností svého života znevýhodněna v míře osvojení této konkrétní životní podmínky. Takto mohou rovnocenné podmínky působit spíše v diferencujícím než v integračním smyslu.

Souhrnně lze říci, že pro dnešní dělnickou mládež je na jedné straně charakteristická vysoká životní úroveň, zvyšování vzdělanosti a kulturnosti, dynamika rozvoje možností profesního a společenského uplatnění, upevňování sociálních jistot a rozšiřování prostoru pro společenskou adaptaci a integraci. Současně však na druhé straně nelze zastírat některé negativní jevy, jež lze celkově charakterizovat jako nižší tempa změn v sociálně ekonomickém postavení a sociálně politických aspektech života mladých dělníků ve vztahu k jejich aspiracím i k dlouhodobým společenským cílům. Vyrovnávání dynamiky změn v jednotlivých komponentech života dělnické mládeže se stává hlavním směrem jejího dalšího sociálního rozvoje.

Aktuální souvislosti vzdělání a kvalifikace dělnické mládeže ve vztahu k jejímu pracovnímu uplatnění

Postavení dělnické mládeže jako společenského subjektu perspektivně přebírajícího úlohu vedoucí společenské síly je výchozí charakteristikou, která ji odlišuje od ostatních skupin mládeže ve všech základních souvislostech — ekonomických, společenských, politických a kulturních. Dnešní dělnická mlá-

Tabulka 1. Oborově profesní struktura dělníků a provozních pracovníků v ČSSR podle věku*)

Věková skupina	Dělníci v země- dělství	Dělníci v těžbě	Dělníci ve vý- robě	Dělníci stavební	Provoz- ní pra- covníci	Celkem	Podíl dělní- ků ze všech ekonomicky aktivních
15—24	7.3	3.6	49.3	10.4	29.4	100	73.2
25—34	10.2	5.1	38.7	9.2	36.8	100	65.7
35—44	12.8	6.1	36.6	7.0	37.5	100	61.0
45—54	17.2	5.9	33.4	7.4	36.1	100	64.6
55—64	11.1	8.2	28.6	12.4	39.7	100	59.7
celkem	12.2	5.6	37.8	8.6	35.8	100	64.8

*) Pramen: *Šetření třídní a sociální struktury ČSSR 1978.*

dež přebírá — stejně jako její předchůdci — rozhodující postavení v materiální výrobě. Rámcovým ukazatelem jejího sociálně ekonomického postavení jsou proměny odvětvové a oborové struktury dělnické třídy. V dlouhodobé retrospektivě se měnilo její odvětvové složení nejprve ve prospěch dělníků v průmyslu, zejména na úkor zemědělských dělníků a v posledních letech progresivně rostou počty a podíly dělníků v odvětvích terciární sféry. Uvnitř jednotlivých odvětví se podle míry zavádění mechanizace a automatizace mění struktura dělnických pracovních míst v tom směru, že na jedné straně přibývá podíl intelektové i z hlediska samostatného rozhodování a odpovědnosti náročnějších dělnických profesí, ale na straně druhé rostou i požadavky na nekvalifikované a zaučené dělníky. Řada autorů již delší dobu upozorňuje na možnosti dočasné relativní dekvalifikace dělnické práce v procesu postupného zavádění vyspělé techniky do výroby: „Diferencovaný rozvoj materiální složky výrobních sil by v budoucnu mohl vést k určitým rozporům, projevujícím se rozšiřováním málo kvalifikované práce v oblasti vyšších stupňů mechanizace výroby..., ale i při dílčí automatizaci (kde by se ev. dělník mohl stát levnou funkční částí automatu, např. při vkládání materiálu). V podmínkách socialistických výrobních vztahů musí být tyto rozpory řešeny vždy ve prospěch člověka“ [Zajíček, Aulehla, Šimek 1981 : 95]. Kritika aktuálních negativních dopadů částečné automatizace výroby je ovšem současně spojována s optimistickým hodnocením perspektivních možností jejich řešení.

Obě hlediska (tj. odvětvové i oborově kvalifikační) jsou v kontinuu věkových kohort patrna z tabulky 1. Přes nepříliš výrazný vliv mezigeneračních diferencí, který ani nebyl předpokládán, je zde patrný trend k relativně vyššímu pracovnímu začleňování mladých dělníků ve výrobě a ve stavebnictví, což jsou odvětví, která mohou v průměru nabídnout v relativně vyšší míře ty kvality práce, které si mladí dělníci cení nejvíce: vyšší technickou a technologickou vybavenost, větší možnosti uplatnění vzdělání a kvalifikace i vlastní iniciativy a vyšší výdělek. V těchto charakteristikách jsou poměrně velké možnosti dávány i provozním pracovníkům (tj. především v terciární sféře), avšak zde jde o skupinu specifickou svou výraznou vnitřní diferenciací, a tedy těžko hodnotitelnou bez detailnější analýzy. Jde mimo jiné o skupinu zahrnující řadu dnes atraktivních dělnických povolání, která se stávají velice často „cílovými“ při flukтуаčním chování. Nižší podíl mladých dělníků v této skupině lze tedy vysvětlit tím, že k takto zacílené fluktuaci dochází až po určité délce praxe, zejména ve výrobě.

V souvislosti s proměnlivostí oborově profesní struktury dělníků ve věkové

Tabulka 2. Podíly mladých kvalifikovaných dělníků podle pohlaví a věku v letech 1970 a 1981*)

Věková skupina	1970		1981	
	muži	ženy	muži	ženy
20—24	70.2	46.3	81.7	54.2
25—29	66.7	30.1	77.9	38.9
30—34	62.8	23.1	76.7	45.6

Poznámka: Vzhledem k tomu, že jde o různé zdroje údajů, lze porovnání chápat spíše jako orientační, avšak rozdíly jsou dost výrazné, aby byly prokazatelné (v datech Sčítání 1980 byla kvalifikace dělníků zjišťována jinak, než roce 1970).

*) Pramen: *Sčítání 1970. Mikrocensus 1981.*

diferenciaci se dostáváme k problematice v současné době velice aktuální: rozporu mezi „aktuálními potřebami a možnostmi národního hospodářství a sociálními cíli společnosti i aspiracemi a zájmy pracovníků“ [Hudeček, Vítečková 1984 : 492—493], jinak řečeno rozporu mezi rostoucím vzdělanostně kvalifikačním potenciálem dělnické mládeže (a pracujícího obyvatelstva obecně), vyvolaným sociálně politickými a kulturními zájmy socialistického státu na straně jedné a skutečnými podmínkami zajištění ekonomické efektivnosti vzdělání na straně druhé. Jde o konfrontaci ekonomických a sociálně politických cílů, nebo spíše o disproporce mezi vývojem v jednotlivých oblastech společenského života v určité etapě socialistické výstavby? Odpověď na tuto otázku je velice složitá, vyžaduje hlubokou a komplexní analýzu, přesahující možnosti této stati. Záleží bezpochyby na tom, k jaké úrovni společenských vztahů je tato otázka vztažena. V hospodářské praxi lze ovšem nalézt příklady potvrzující obě varianty odpovědi.

Vzdělanost a kvalifikovanost dělnické třídy v ČSSR neustále roste, a to zejména v mladších generacích. Jak ukazuje tabulka 3, obsahující souhrnné údaje o vzdělanostní struktuře dělníků, roste v mladších věkových kategoriích především podíl vyučených, o něco méně výrazně rostou podíly a počty středoškolsky vzdělaných dělníků. Tento trend i jeho tempa jsou v zásadě shodné s obecnými tendencemi v evropských socialistických zemích [Kuchařová 1984]. Je nutné zde zdůraznit, že vysoký podíl vyučených již dnes není výsadou nejmladších skupin dělníků, jak tomu bylo v nedávných letech, ale že zahrnuje dělníky až do 35—40 let věku. Můžeme tedy říci, že pomyslná čára kvalifikačního rozhraní probíhá okolo čtyřicátého roku věku dělníků. V současnosti, kdy již bylo dosaženo relativně vysoké vzdělanostní úrovně dělnické třídy, se proto dostávají do popředí otázky zkvalitňování vnitřní struktury vzdělanosti, a to zejména ve vztahu k požadavkům národního hospodářství.

Z analýzy statistických dat vyplývá přetrvávání výrazných diferencí mezi vzdělanostní úrovní některých skupin obyvatelstva, zejména pokud jde o odlišnosti územních oblastí a o rozdíly mezi muži a ženami. Platí to ve stejné míře také o vzdělanostní diferenciaci uvnitř dělnické třídy. Tyto diskrepance se udržují i mezi dělnickou mládeží, jak to ilustrují data ze *Sčítání* i z dalších celostátních šetření (tabulky 2 a 3). Tabulka 3 zobrazuje i rozdíly v kvalifikovanosti věkových skupin v rámci dělnické mládeže. Ukazuje, že tempa vyrovnávání rozdílů mezi muži a ženami jsou i za poslední léta nižší než postupný růst kvalifikace nástupem nových kvalifikovanějších populačních ročníků.

Vzdělanostní diferenciaci dělnické mládeže do jisté míry koresponduje s jejím odvětvovým složením, jak bylo uvedeno výše. Přestože zde neexistují přímé vazby, rámcově lze považovat odvětvovou strukturu, zejména poměr mezi

Tabulka 3. Vzdělanostní diferenciacce dělníků podle věku a pohlaví*)

Věková skupina		základní	vyučení	odborné	Vzdělání střední odborné	střední všeobecné
Muži						
	20—24	17.3	75.3	1.5	4.9	0.9
	25—29	21.3	71.6	1.5	4.8	0.7
	30—34	22.3	70.1	2.0	4.6	0.9
	35—39	27.3	62.2	3.0	5.1	1.4
	40—44	32.8	55.7	6.6	4.2	0.4
	45—49	39.7	46.2	9.4	3.6	0.8
	50—54	44.3	45.3	5.1	3.3	0.6
	55—59	53.0	33.9	8.3	2.5	1.0
	60 a více	58.6	25.9	8.7	3.4	1.8
celkem		33.4	57.0	4.1	4.2	0.9
Ženy						
	20—24	44.4	49.0	2.8	2.4	0.9
	25—29	59.7	34.3	2.4	2.2	0.9
	30—34	53.1	41.1	2.7	1.8	0.8
	35—39	68.6	25.4	2.9	1.8	1.0
	40—44	72.8	20.9	4.2	1.4	0.6
	45—49	80.2	12.5	5.6	0.5	0.2
	50—54	77.2	15.4	6.1	0.5	0.3
	55—59	83.1	8.2	6.7	0.6	0.3
	60 a více	88.2	5.2	3.9	0.3	0.7
celkem		69.9	24.1	3.4	1.4	0.7
Muži a ženy celkem		45.3	46.3	3.9	3.3	0.8

*) Pramen: *Mikrocensus 1981*.

primárním, sekundárním a terciárním sektorem za podmiňující faktor vzdělanostního rozvoje dělnické třídy. Potom proměny mezi odvětvovou a profesní strukturou jednotlivých generací také korespondují s proměnami vzdělanosti, přičemž zde existuje ambivalentní vztah. Pro dělníky v průmyslu je nejtypičtější formou dělnické kvalifikace vyučení, zatímco v terciárním sektoru je relativně vyšší podíl dělníků se středním vzděláním, ale současně i větší podíl dělníků se základním vzděláním bez jakékoliv kvalifikace. Svůj vliv na rozvoj vzdělanostní struktury má i zvyšování počtu a podílu dělníků ve výzkumné a vývojové základně, kde vzrostl v roce 1980 (ve srovnání s rokem 1970) na 121,7 % (zatímco za stejnou dobu zde vzrostl počet odborných pracovníků na 119,2 % [Statistická ročenka 1981 : 247] a kde je jejich vzdělanostní úroveň celkově vyšší.

Základními zdroji reprodukce dělnické pracovní síly v dlouhodobé retrospektivě zůstávají absolventi učňovských škol. Jejich podíl v bilanci pracovních sil mládeže zůstává sice více méně neměnný (pohybuje se okolo 45 %), avšak k podstatnějším změnám dochází v jejich oborové struktuře. Pozornost je dnes věnována především těm oborům, které se jeví z hlediska současných i budoucích potřeb hospodářského vývoje jako perspektivní (zejména některé elektrotechnické a strojírenské obory). Prohlubující se intenzifikace národního

hospodářství, spolu s jeho relativní nasyceností pracovními silami v některých odvětvích, ovšem v dalším vývoji patrně vyvolá potřebu určité redukce jejich dalšího přírůstku. Jak zdůrazňují někteří autoři [Lötsch, Morgenstern 1983], lze předpokládat, že se tato tendence nevyhne ani pracovníkům v dělnických profesích.

Značným problémem vzdělanostně kvalifikační struktury dělnické třídy a současně hlavním objektem již probíhajících i budoucích kvantitativních a kvalitativních změn v jejím vývoji zůstává skupina mladých lidí nastupujících bez předchozí kvalifikační přípravy přímo do pracovního procesu na nejméně kvalifikačně náročná pracovní místa. Abstrahujeme-li od sociálních, sociálně psychologických i etických charakteristik části mládeže patřící do této skupiny, které jsou předmětem zájmu dalších vědních disciplín (zejména psychologie), vyvstávají v plné náležitosti ekonomické a politické souvislosti reprodukce, respektive převážně autoreprodukce skupiny lidí na nejnižších stupních vzdělanostní a kvalifikační škály. Významnou cestu k její eliminaci vytyčuje nová výchovně vzdělávací soustava zavedením povinného středního vzdělání pro veškerou mládež. Řešení daného problému má však daleko širší souvislosti. počínaje vzdělanostně kulturním klimatem v některých skupinách obyvatelstva až po sociálně ekonomická opatření společnosti. V jejich rámci bude možné vytvářet předpoklady pro snižování podílu skupiny nekvalifikovaných dělníků především rychlejším a hlavně všestrannějším zaváděním vědeckotechnického pokroku do konkrétních pracovních činností, tzn. odstraňováním v současnosti nutných pomocných pracovních funkcí, provádějících současnou úroveň mechanizace a automatizace výroby. Vzhledem k tomu, že realizace těchto požadavků v jejich komplexnosti je záležitostí dlouhodobou a s ohledem na stávající úroveň vědeckotechnického pokroku u nás spíše perspektivní, je třeba v dané souvislosti hledat jiná, byť pouze dílčí možná řešení, zejména v rámci zkvalitňování výchovného procesu. Jde především o prohloubení jeho účinnosti v oblasti pracovní výchovy dětí a mládeže, formování profesních orientací, zvyšování informovanosti o společenských potřebách budoucího vývoje pracovních sil apod.

Kvalitativně novým prvkem kvalifikační přípravy mladých dělníků je zavedení a postupné rozšiřování studijních učebních oborů s maturitou. I když nelze popřít, že do značné míry přispívají k plnění úkolů zkvalitňování a rozvíjení vzdělanostně profesionální přípravy mladých dělníků a k otevření cesty jejich plnějšího společenského uplatnění, a tím naplnění sociálně politických cílů nové koncepce výchovně vzdělávacího systému v ČSSR, není možné současně zastírat problémy, které zatím tyto směry výuky učňů vyvolaly. Vedle organizačních a didakticko-pedagogických obtíží, které jsou do značné míry logické a v dané souvislosti vedlejší, zde především dochází k rozporu mezi individuálními a společenskými aspiracemi a zájmy, spjatými s výchovou učňů ve studijních oborech. Zatímco společenský zájem se koncentruje do zvyšování úrovně přípravy mladých dělníků pro práci a pro život, v individuálním pojetí často převládá chápání učebních oborů s maturitou jako nové, popřípadě náhradní formy získání středoškolského vzdělání. Nutno říci, že ve společenských souvislostech došlo k nepředpokládané diskrepanci mezi takto zvýšeným vzdělanostním potenciálem mladé dělnické generace a skutečnými potřebami národohospodářské sféry, které nevzrůstají takovým tempem, aby umožnily adekvátní profesionální uplatnění většiny absolventů studijních učebních oborů. Zejména závažná je však skutečnost diametrální odlišnosti individuálních aspirací spjatých s absolvováním těchto oborů. Větší počty populačních ročníků absolvujících v posledních letech základní školu a rela-

tivní stagnace přijímání studentů na střední odborné školy a gymnázia mají za následek relativně vyšší úroveň intelektových schopností nově přijímaných učňů obecně a ve vybraných studijních oborech zvláště. Tento, v obecných rysech pozitivní jev skrývá řadu problémů: a) absolventi se neidentifikují s postavením vysoce kvalifikovaných dělníků, ale spíše aspirují na technicko-hospodářské funkce, jejichž obsazování je však dostatečně zabezpečováno absolventy odborných škol; b) kladou vysoké požadavky na uplatnění získané kvalifikace, která se v konfrontaci s realitou vykonávané práce promítá ve vyšší nespokojenosti s jejím využíváním, nižší úrovni integrovanosti v zaměstnavatelských organizacích, vyšší míře kritičnosti vůči okolnostem adaptačního procesu (jednání nadřízených a spolupracovníků, míře samostatnosti v práci, možnosti iniciativy a účasti na řízení). Závažným důsledkem těchto skutečností je, že z řad absolventů těchto učebních oborů se ve vyšší míře rekrutují potenciální fluktuanti a dělníci „ztrácející“ svoji kvalifikaci, protože v mnoha případech odcházejí mimo obor kvalifikace, a to i na méně kvalifikovaná, avšak pro ně podstatně atraktivnější místa (především mimo oblast tovární výroby).

Svým způsobem rozporný vztah mezi rostoucí vzdělanostně kvalifikační úrovní dělnické mládeže a společenskými možnostmi jejího uplatnění v práci a mimo ni má mnohostranné následky.

Dnes existující disproporce mezi kvalifikační úrovní dělníků a kvalifikačními nároky na dělnická povolání se projevují například v tom, že na jedné straně přetrvává velký podíl namáhavé monotónní práce s nízkými nároky na kvalifikaci, zatímco na druhé straně v některých oborech a odvětvích existuje citelný nedostatek kvalifikovaných dělníků. S tím opět kontrastuje tíživý problém nedostatečného využívání kvalifikační úrovně některých skupin dělníků, včetně dělnické mládeže, a to ve dvojí formě:

- a) nebývá dostatečně využívána úroveň kvalifikace,
- b) nebývá využívána forma nebo obor vzdělání či kvalifikace.

Z empirických výzkumů je zřejmé, že problémy typu a) se dotýkají mladých lidí relativně častěji než starších a problémy typu b) se naopak týkají spíše starších věkových kategorií.

Tempo vzdělanostně kvalifikačního rozvoje pracovních sil, které je důsledkem procesu demokratizace vzdělání v socialistické společnosti, v některých oblastech národního hospodářství předstihuje společenskou poptávku [Hradecký 1983]. V důsledku toho dochází často v procesu zařazování mladých lidí na pracovní místa k určitým konfliktům mezi představiteli různých věkových skupin (lišících se i vzdělanostní úrovní) pracovníků.

Rozdíly mezi věkovými skupinami ilustrují některá data z výzkumu Třídní sociální struktury ČSSR 1978. Údaje v tabulce 4 (čerpají z tohoto výzkumu) ukazují vyšší úroveň shody mezi požadovaným a dosaženým vzděláním u mladších pracovníků než u starších. Lze předpokládat, že na jejím následném poklesu úměrně s věkem pracovníků se podílí zejména struktura motivů jejich flukuačního chování.

Míra uplatnění kvalifikace je v jednotlivých věkových skupinách ovšem odrazem dosažené úrovně vzdělání. Nejnižší průměrný věk pracovníků využívajících svoji kvalifikaci byl v tomto výzkumu zaznamenán ve skupině respondentů s úplným středním vzděláním — odborným i všeobecným, ale i ve skupině vyučených. S vyšší vzdělání klesá průměrný věk, v němž je využíváno vzdělání pracovníka. Naproti tomu nejvyšší věkový průměr byl zjištěn u lidí s nižší kvalifikační přípravou, než je na jejich pracovním místě požadovaná.

Tabulka 4. Úroveň shody mezi požadovaným a skutečným vzděláním podle věku a pohlaví (relativní četnosti v %)*)

Věková kategorie úroveň shody	pohlaví	do 19 let	20—24	25—29	30—34	průměr všech věkových kategorií
shoda	muži	77.9	69.4	66.8	67.0	62.0
	ženy	72.7	68.1	61.8	56.6	53.8
požadované vzdělání vyšší	muži	3.4	5.7	7.8	8.4	15.9
	ženy	10.9	9.3	10.5	15.3	20.2
požadované vzdělání nižší	muži	18.6	24.9	25.3	24.6	22.1
	ženy	16.4	22.6	27.7	28.2	25.9

*) Pramen: Šetření třídní a sociální struktury ČSSR 1978.

Třebaže diskrepance mezi nabídkou a poptávkou v oblasti vzdělání a kvalifikace mladých dělníků zde byly dokumentovány především statistickými údaji, odráží se v nich přirozeně i subjektivní hodnocení. Jde například o již zmíněnou vyšší kritičnost mladých dělníků vůči využívání své kvalifikace a možnostem uplatnění individuálních schopností. Mladí lidé v těchto souvislostech hodnotí spíše vnější okolnosti než svoji vlastní práci a svůj skutečný přínos k plnění pracovních úkolů. Z empirických dat je zřejmé, že u mladších dělníků je adekvátněji oceňována vyšší kvalifikace jejich zařazováním do provozů s vyšší úrovní technické vybavenosti, než je tomu u starších dělníků (tabulka 5), přesto však jsou mladí dělníci i s tímto aspektem vykonávané práce méně spokojeni.

Rozpornost subjektivního hodnocení a společenské efektivnosti vzdělání mladých dělníků se projevuje také v otázce dalšího zvyšování jejich kvalifikace v průběhu ekonomické aktivity. Kromě základní subjektivní motivace, soustřeďující se na zvyšování příjmů a profesionální vzestup, zde působí i tlaky objektivního charakteru, jako je určitá míra zastarávání profesí, změn v technologii výroby atd. Rozpory se v této oblasti projevují například mezi vyjadřovaným zájmem o další zvyšování kvalifikace a skutečnými individuálními předpoklady pro další studium, ale také mezi tímto zájmem a skutečně realizovaným dalším studiem. Všeobecně vyjadřovaný pozitivní postoj pracující mládeže ke vzdělání se dostatečně nepromítá do realizovaných životních drah, a dokonce se ani neodráží v individuálních životních ambicích nebo

Tabulka 5. Srovnání strojní vybavenosti vykonávané práce u mladých (do 30 let) a starších dělníků podle kvalifikace*)

Technická úroveň stroje	Dělníci se základním vzděláním		Dělníci vyučení	
	mladí	starší	mladí	starší
jednoduchý	26.7	6.3	25.7	31.0
mechanizovaný	42.2	75.0	42.9	59.5
částečně automatizovaný	25.6	18.8	24.1	7.1
plně automatizovaný	4.4	—	4.2	—
nezařazený	1.1	—	3.1	2.4

Poznámka: V ostatních vzdělanostně kvalifikačních skupinách byly ve výzkumu jen velmi nízké četnosti, takže diferenciaci uvnitř těchto skupin nebyla průkazná.

*) Pramen: Šetření třídní a sociální struktury ČSSR 1978.

jednání zaměřeném na další vzdělanostní a kvalifikační růst. Dochází tak k určité korekci aspirací, spojených s vysokým hodnocením vzdělání, realitou každodenního života a individuálními možnostmi (věk, bydliště, povaha vykonávané práce, rodinný stav).

V uvedených souvislostech se vzdělání jeví jako jedna ze základních podmínek utváření životních perspektiv mládeže, a to jak v sociálním smyslu — zejména jako nástroj tvorby relativně rovnocenných, individuálně podmíněných životních šancí, tak ve smyslu materiálního zabezpečení a ekonomického uplatnění — tzn. jako předpoklad výkonu kvalifikované práce ve zvoleném oboru.

V kontextu dnešního ekonomického a kulturního života v ČSSR se zvyšuje zájem o vzdělání, ale ztížené sociálně ekonomické podmínky současně vytvářejí situaci, v níž rostou problémy při využívání rostoucího vzdělanostního potenciálu dělnické mládeže. S nástupem nových generací bude docházet postupně k relativnímu nasycení aktuální společenské potřeby vzdělání v jeho celkové kvantitativní úrovni, nikoli však z hlediska žádoucí vzdělanostní struktury. Další rozvoj vzdělání dělnické mládeže proto musí probíhat v jeho kvalitativních aspektech, jak to naznačuje v současnosti zaváděná nová výchovně vzdělávací soustava.

Závěr

Vývoj socialistické společnosti vytváří v záměrně řízeném procesu kvalitativního růstu materiálně technické základny a rozvoje socialistických společenských vztahů stále příznivější podmínky pro život a práci mladých dělníků. V tomto rámci jsou podporovány ty progresivní charakteristiky soudobé dělnické mládeže, které ji umožňují přebírat společenskou úlohu dělnické třídy. Současně se vytvářejí podmínky pro překonávání některých nově vzniklých problémů v životních podmínkách, činnostech i ve vědomí mladých dělníků, které jednak určitým způsobem komplikují generační kontinuitu dělnické třídy, jednak jsou jedním z faktorů stávající diferenciaci mládeže. Jde zejména o rozšiřování perspektiv společensko-kulturního rozvoje i o přeměny struktury dělnických pracovních příležitostí odstraňováním nekvalifikované práce. Postupné proměny vzdělanostně kvalifikačních charakteristik dělnické mládeže se budou perspektivně projevovat ve zlepšování podmínek pro všestranné společenské zapojení, zaměřené na seberealizaci individuí ve společenském i individuálním životě.

Při vytváření podmínek života mládeže plní socialistická společnost řadu náročných, v kratší či delší době řešitelných úkolů, zaměřených na její všestranný sociální rozvoj. Avšak potenciální perspektivní možnosti, které jsou rámcově zaručeny, nejsou vždy — v důsledku mnohostranné podmíněnosti vnitřními a vnějšími sociálně ekonomickými a sociálně politickými vlivy — adekvátně transformovány do aktuálních životních podmínek a tím i do činností mladých dělníků. Je zde nutné překonávat řadu problémů, dočasných nedostatků a komplikací, zdánlivě či skutečně retardačních tendencí ve vývoji jednotlivých komponentů jejich života.

V této stati byly naznačeny jen některé nejnaléhavější problémy, na jejichž řešení závisí další kvalitativní změny nejen ve vývoji dělnické mládeže samé (týkající se např. společensko-kulturního života, politických aktivit, zainteresovanosti na společenských zájmech aj.), ale do jisté míry i celé společnosti.

Literatura

- Dokumenty III. sjezdu SSM. Praha, Mladá fronta 1982.*
Hartl, J. — Večerník, J.: *Přeměny dělnické rodiny v socialistickém Československu. Sociologický časopis 1979, č. 3—4.*
Hradecký, S.: *Vzdělání jako významný faktor rozvoje socialistické společnosti. Nová Mysl 1983, č. 3.*
Hudeček, J. — Vítečková, J.: *Začleňování mládeže do pracovního procesu. Sociologický časopis 1984, č. 5.*
Charvát, F.: *Dělnická mládež v procesech reprodukce sociální struktury socialistické společnosti. In: Práce, mládež, kultura. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1978.*
Komunistická strana Československa a mládež. Praha, Mladá fronta 1976.
Klopov, L. A. — Gordon, E. V.: *Socialnyj progress sovětskogo obščestva i perspektivy razvitiya rabočego klassa. Pracovní materiál pro mezinárodní konferenci v Sofii 1983.*
Kuchařová, V.: *Specifické a obecné ve vzdělanostně kvalifikačním rozvoji dělnické třídy v socialistickém Československu. Sociologický časopis 1984, č. 6.*
Lötsch, M. — Morgenstern, W.: *Aktuální problémy zkoumání rozvoje dělnické třídy v NDR. Sociologický časopis 1983, č. 1.*
Matějovský, A.: *Socialismus a mládež. Sociologický časopis 1982, č. 2.*
Statistické ročenky ČSSR.
Zajíček, Z. — Aulehla, V. — Šimek, D.: *Vliv vědeckotechnického rozvoje na vývoj dělby, charakteru a obsahu práce a na koncepci výchovy mládeže pro povolání. Praha, VÚOŠ 1981.*
Zasedání ÚV KSČ ve dnech 3. a 4. července 1973. Praha, Svoboda 1973.

Резюме

В. Кухаржова - П. Кухарж: Изменения общественного положения и жизни рабочей молодежи в социалистической Чехословакии

В связи с 40-ой годовщиной освобождения Чехословакии актуальной становится оценка послевоенного развития чехословацкого общества и в этой связи и изменений в общественном положении и в условиях жизни рабочей молодежи. Основные общественные детерминанты этих изменений, которыми являются процессы общественно-экономического развития и динамика научно-технического прогресса, отражаются в формировании относительно нового характера соотношения между молодежью и обществом в процессах воспроизводства социально-классовой структуры социалистического общества.

Качественные изменения социально-классовой дифференциации связываются обычно в основных аспектах, в первую очередь, с повышенным уровнем образования и квалификации молодого поколения рабочего класса, а тем самым и с ее большей идейно-культурной развитостью. Их значение тем более выразительно, что они осуществляются в контексте динамического научно-технического развития, существенным образом изменяющего всю общественную реальность, следовательно, и условия жизни и труда молодых рабочих.

Изучать воздействие общественных преобразований на жизнь рабочей молодежи и общие черты молодых рабочих как одной из групп молодежи, необходимо в нескольких плоскостях: в области социального положения рабочей молодежи и соответствующих ему общественных ролей, в области условий жизни и ступени их усвоения и в области соотношений между объективными компонентами жизни молодых рабочих и их отражением в сознании.

В общем можно сказать, что для нынешней рабочей молодежи, с одной стороны, характерен высокий жизненный уровень, повышение образованности и культуры, динамика развития возможностей профессионального и общественного применения, укрепление уверенности в будущем и расширение пространства для общественной адаптации и интеграции. С другой стороны, однако, нельзя прикрывать некоторые отрицательные явления, которые можно в совокупности характеризовать как более низкие темпы изменений в социально-экономическом положении и социально-политических аспектах жизни молодых рабочих по отношению к их устремлениям и к долгосрочным общественным целям. Выравнивание динамики изменений в отдельных компонентах жизни рабочей молодежи становится основным направлением ее дальнейшего социального развития.

В связи с изменчивостью отраслево-профессиональной структуры и структуры образования рабочих, особо заметной в возрастной дифференциации, встает серьезная и весьма актуальная в наши дни проблематика противоречия между растущим по-

тенциалом образования и квалификации рабочей молодежи (и трудящейся молодежи вообще), вызванным социально-политическими и культурными интересами социалистического государства, и подлинными актуальными условиями обеспечения экономической эффективности образования. В настоящей статье анализируются некоторые наиболее знаменательные проявления этого противоречия и возможности его решения, актуального и перспективного.

Из указанных сведений вытекает, что дальнейшее социальное развитие рабочей молодежи и изменения в ее социальном положении в социалистических условиях должны протекать в сближении двух основных линий, которыми является постоянное повышение качества условий жизни молодых рабочих и развитие их творческой активности и инициативы. Условием является преодоление переживающих и вновь появляющихся противоречивых моментов в отдельных компонентах жизни рабочей молодежи.

Summary

V. Kuchařová — P. Kuchař: Changes in the Social Position and Employment of Working-class Youth in Socialist Czechoslovakia

In connection with the fortieth anniversary of Czechoslovakia's liberation, it has become actual to evaluate the postwar development of our society, and, within this framework, also the changes that have taken place in the social position and living conditions of working-class youth. The basic social determinants of these changes — i. e. processes of socio-economic development and the dynamics of scientific and technological development — project themselves in the formation of a relatively new character of the youth-society relation in the processes of the reproduction of the socialist society's social-class structure.

As a rule, qualitative changes in the social-class differentiation are connected, in their basic aspects, first of all with a higher educational and qualification level of the young working-class generation, and hence also with its higher ideo-cultural development level. Their significance is all the more outstanding as they are realized within the context of a dynamic scientific and technological development substantially changing the whole of social reality, and hence also the young workers' conditions of life and work.

The effect of social changes upon the life of working-class youth as well as the general characteristics of young workers as one of the youth groups should be examined from several aspects; in the area of the social position of working-class youth and the social roles conformable to it, in the area of living conditions and the degree of their appropriation, and in the area of relations between the objective components of the young workers' life and their reflection in consciousness.

In general it can be said that characteristic of the working-class youth of our time is, on the one hand, a high living standard, a rising educational and cultural level, the developmental dynamics of opportunities for professional and social involvement, the strengthening of social securities, and an enlarged space for social adaptation and integration. On the other hand, however, it is impossible to veil some negative phenomena which can globally be characterized as lower rates of changes in the socio-economic position and in sociopolitical aspects of the young workers' life in relation to their aspirations and long-termed social goals. An equalization of the dynamics of changes in the individual life components of working-class youth is becoming the principal trend of its future social development.

In connection with the variability of the workers' branch-professional and educational structure, which has become particularly apparent in age differentiation, there arise important and, at present, most actual problems with a bearing upon the contradiction between the growing educational-qualification potential of working-class youth (and of working youth in general), called forth by sociopolitical and cultural interests of the socialist state, and the real, actual conditions of securing the economic effectiveness of education. The present paper analyzes some momentous manifestations of this contradiction and possibilities of its actual and prospective solution.

On the whole, it follows, from the findings referred to above that the further development of working-class youth and changes in its social position under socialist conditions must be taking place in the homogenization of two basic trends: the continuous improvement of the quality of the young workers' living conditions, and the development of their creative activity and initiative. A precondition there of is the overcoming of the surviving as well as the newly emerging contradictory moments in individual components of the life of working-class youth.